

III. भाषिकार्यम्-

1. 'पृथिवी स्थिरा वर्तते' इति वाक्ये-
  - (i) 'वर्तते' क्रियापदस्य कः कर्ता? (पृथिवी, स्थिरा)
  - (ii) किं विशेषण पदम् अत्र प्रयुक्तम्?
  - (iii) 'अस्ति' इति क्रियापदस्य कः पर्याय अत्र प्रयुक्तः?
2. विलोमपदं चित्वा लिखत-
  - (i) पूर्वदिशायाम् _____
  - (ii) चलः _____
3. सन्धिः विच्छेदः वा क्रियताम्-
  - (i) प्रति+आदिष्टा = _____
  - (ii) सूर्योऽचलः = _____ + _____
4. उपसर्गम् निर्दिशत-
  - (i) प्रचलिता _____
  - (ii) अवबोध्यम् _____

उत्तरम्-

- I. 1. पूर्वदिशायाम् 2. आर्यभटः 3. सूर्यः 4. पृथिवी

- II. 1. पृथिवी स्थिरा वर्तते इति प्रचलिता रूढिः आर्यभटेन प्रत्यादिष्टा।
2. सूर्यः अचलः पृथिवी च चला इति सिद्धान्तः सर्वप्रथमम् आर्यभटेन प्रवर्तितः।

- III. 1. (i) पृथिवी (ii) स्थिरा (iii) वर्तते
2. (i) पश्चिमदिशायाम् (ii) अचलः
3. (i) प्रत्यादिष्टा (ii) सूर्यः+अचलः
4. (i) प्र (ii) अव

- (2) मञ्जूषाः सहायतया अनुच्छेदपूर्तिं कुरुत-(मञ्जूषा की सहायता से अनुच्छेद पूरा कीजिए-)
समाजे _____ विचाराणां स्वीकारे प्रायः सामान्यजनाः _____ अनुभवन्ति। भारतीयज्योमितिःशास्त्रे
तथैव आर्यभट्टस्यापि _____ अभवत्। तस्य _____ उपेक्षिताः। स पण्डितम्भन्यानाम्
_____ जातः। _____ वैज्ञानिकैः तस्य सिद्धान्ते समादरः प्रकटितः।

उपहासपात्रम्, विरोधः, नूतनानाम्, आधुनिकैः, काठिन्यम्, सिद्धान्ताः

उत्तरम्- नूतनानाम्, काठिन्यम्, विरोधः, सिद्धान्ताः, उपहासपात्रम्, आधुनिकैः

- (3) शब्दार्थान् मेलयत-(शब्दों का अर्थ से मिलान कीजिए-)

आकलनम्	समीपे
लोके	अचला
स्थिरा	प्रचलित-प्रथा
चलः	सर्वप्रथमम्
निकषा	गतिशीलः
रूढिः	संसारे
प्राथम्येन	गणना

उत्तरम्— आकलनम्	गणना
लोके	= संसारे
स्थिरा	= अचला
चलः	= गतिशीलः
निकषा	= समीपे
रूढिः	= प्रचलित-प्रथा
प्राथम्येन	= सर्वप्रथमम्

(4) अधोदातानां पदानाम् लिङ्गम् विभक्तिं वचनं च लिखत—(निम्नलिखित पदों के लिंग, विभक्ति व वचन लिखिए—)

	लिंगम्	विभक्तिः	वचनम्
1. पृथिव्या	.....	.....	.....
2. दृष्टिः	.....	.....	.....
3. पदार्थान्	.....	.....	.....
4. पद्धत्या	.....	.....	.....
5. कारणात्	.....	.....	.....
उत्तरम्— 1. स्त्रीलिंगम्	षष्ठी	एकवचनम्	
2. स्त्रीलिंगम्	प्रथमा	एकवचनम्	
3. पुल्लिंगम्	द्वितीया	बहुवचनम्	
4. स्त्रीलिंगम्	तृतीया	एकवचनम्	
5. नपुंसकलिंगम्	पञ्चमी	एकवचनम्	

(5) सन्धिः विच्छेदः वा क्रियताम्—(सन्धि अथवा विच्छेद कीजिए—)

1. तथैव = _____ + _____
2. इति + अस्मिन् = _____
3. सिद्धान्तोऽयम् = _____ + _____
4. उप+ईक्षिताः = _____
5. पुनरपि = _____ + _____

- उत्तरम्— 1. तथा + एव
2. इत्यास्मिन्
3. सिद्धान्तः + अयम्
4. उपेक्षिताः
5. पुनः + अपि

बहुविकल्पीयप्रश्नाः

(1) प्रदत्त-विकलेभ्यः उचितपदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत—(दिए गए विकल्पों से उचित पद चुनकर रिक्त स्थान भरिए—)

1. अस्माकम् प्रथमोपग्रहस्य नाम _____ अस्ति। (आर्यभटम्, आर्यभटीयम्, आर्यभटः)
2. नौकायाम् उपविष्टः जनः _____ स्थिराम् अनुभवति। (नदीम्, पृथिवीम्, नौकाम्)
3. ग्रहणे सूर्यचन्द्रपृथिवी इति त्रीणि एव _____ । न (कारणम्, कारणाः, कारणानि)
4. पृथ्वीसूर्ययोः मध्ये समागतस्य चन्द्रस्य छायापातेन _____ भवति। (सूर्यग्रहणम्, चन्द्रग्रहणम्, काठिन्यम्)
5. आर्यभटस्य _____ पाटलिपुत्रं निकषा आसीत्। (गोशाला, पाठशाला, वेधशाला)
6. तेन आर्यभटीयम् इति _____ रचितः। (उपग्रहः, ग्रन्थः, सिद्धान्तः)
7. आर्यभटः _____ ज्योतिर्विद् गणितज्ञः च आसीत्। (महान, महानः, महान्)

उत्तरम्—1. आर्यभटः, 2. नौकाम्, 3. कारणानि, 4. सूर्यग्रहणम्, 5. वेधशाला, 6. ग्रन्थः, 7. महान्।

(2) उचितं पदं चित्वा रेखाङ्कितपदम् आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत—(उचित पद चुनकर रेखांकित पद के आधार पर प्रश्न-निर्माण कीजिए—)

1. सूर्यः पश्चिदिशायाम् अस्तं गच्छति? (कस्मिन्, काम्, कस्याम्)
2. मानवः पृथिवीं स्थिराम् अनुभवति। (कम्, काम्, किम्)
3. गणितज्योतिषशास्त्रे संख्यानाम् आकलनं महत्त्वम् आदधाति। (केषाम्, कासाम्, कस्याः)
4. यदा पृथिव्याः छायापातेन चन्द्रस्य प्रकाशः अवरुध्यते तदा चन्द्रग्रहणं भवति। (कः, का, किम्)
5. आर्यभटस्य योगदानं गणित-ज्योतिषा सम्बद्धं वर्तते। (कया, केन, किम्)

- उत्तरम्— 1. सूर्यः कस्यां दिशायाम् अस्तं गच्छति?
2. मानवः काम् स्थिराम् अनुभवति?
3. गणितज्योतिषशास्त्रे कासाम् आकलनम् महत्त्वम् आदधाति?
4. यदा पृथिव्याः छायापातेन चन्द्रस्य प्रकाशः अवरुध्यते तदा किम् भवति?
5. आर्यभटस्य योगदानं केन सम्बद्धं वर्तते?

(3) शब्दस्य अथवा धातोः उचितरूपं चित्वा रिक्तस्थाने लिखत—(शब्द अथवा धातु का उचित रूप चुनकर रिक्तस्थान में लिखिए—)

- (क) 1. गति-तृतीया एकवचनम् ..... (गतिना, गत्या, गतिम्)
2. अस्मद्-द्वितीया एकवचनम् ..... (मम्, मम, माम्)
3. परम्परा-षष्ठी एकवचनम् ..... (परम्परास्य, परम्परायाः, परम्परया)
4. सूर्यग्रहण-प्रथमा एकवचनम् ..... (सूर्यग्रहण, सूर्यग्रहणः, सूर्यग्रहणम्)
5. पृथिवी-षष्ठी एकवचनम् ..... (पृथिव्या, पृथिव्यस्य, पृथिव्याः)

उत्तरम्-

1. गत्या
  2. माम
  3. परम्परायाः
  4. सूर्यग्रहणम्
  5. पृथिव्याः
- (ख) 1. अनु+भू-लङ् प्रथम पुरुषः, बहुवचनम् ..... (अनुभूवन्, अनुभवन्तिस्म, अन्वभवन्
2. अस्-लट्-उत्तम पुरुषः, बहुवचनम् ..... (स्म, स्मः, समः)
3. कृ-विधिलिङ्-उत्तम पुरुषः ..... (कुर्याम्, कुर्याम, कुर्यानः)
4. वृत्-लट्-प्रथम पुरुषः ..... (वर्ते, वर्तते, वर्तसे)
5. रच्-लङ्-उत्तम पुरुषः ..... (अरचत्, अरचयत्, अरचयम्)

उत्तरम्-

1. अन्वभवन्
2. स्मः
3. कुर्याम
4. वर्तते
5. अरचयम्

***** END *****